

SZÁILA ERZSÉBIET

A soproni iparfejlődés kultúrtörténeti hatásai a 19. század második felében

A 19. században, különösen annak első évtizedeiben a céhes fejlődés stagnálása, a céhrendszer bomlása tapasztalható Sopronban. A céhes fejlődést a helybéli, formálódó tőkés ipar nem nagyon befolyásolta. A hazai iparénál sokkal erősebben érvényesült az osztrák ipar korlátozó hatalma.¹

A 19. század első felében a soproni iparosok és kereskedők közül kiemelkedik az a réteg, amely jelentős gazdasági erejével megindul a kapitalista fejlődés útján. Az első üzemek, manufaktúrák, amelyeknek jelentősége túlnőtt a város határain: *Rupprecht János* cukorgyára, *Seltenhofer Frigyes* harangöntő üze­me, *Zettl József* szesz­főzdéje és *Hillebrand Vince* likőrüzeme voltak. Ezek rövid időn belül országosan is ismert gyárakká fejlődtek.²

A 19. század közepétől Sopron gazdasági életét a kapitalista termelésre való fokozott áttérés jellemzi. Az iparfejlődés – az ország más városaihoz viszonyítva – közepes ütemű volt. Az újonnan alapított üzemek és gyárak (serfőzde, malátagyár stb.) könnyűipari létesítmények voltak. Fémfeldolgozó és gépgyár kevés működött. Üzemelt a *Renner*-család réz- és ércüzeme, *Stoye György* mezőgazdasági gépgyártó üze­me és tovább erősödött a *Seltenhofer*-féle harangöntő üzem, amely termelését ekkor bővítette tűzoltó-berendezésekkel és szivattyúkkal. Ezek a gyár hírnevét az egész Monarchia területén megalapozták.³ A komolyabb nehézipari létesítmények csak a 20. század első évtizedében jöttek létre Sopronban, mint például az öntöde 1901-ben stb. A brennbergi bánya nagyarányú fejlesztésére is a 19. század második felében került sor.

A 19. században kialakult ipari fejlődés ellenére Sopron súlya a magyar gazdasági életben fokozatosan csökkent, ezzel egy időben azonban a nagykereskedelem – a tőkehiány és a kedvezőtlen gazdaságpolitikai intézkedések ellenére is – országos jelentőségűvé vált.⁴

„Legnagyobb fontosságát ... helyzetének köszönheti Sopron, mert a magyar mezőgazdaság termékeit közvetíti Ausztria felé” – írja 1815-ben *Richard Bright* angol orvos útleírásában.⁵ A város kulcspozícióját az osztrák–magyar árucere-forgalomban az 1847-ben üzembe helyezett Bécsúj-hely-Sopron vasútvonal tovább erősítette. Ebben az időszakban – más határ menti városok konkurenciája ellenére is – Sopronban jelentős kereskedelmi tőke halmozódott fel néhány nagykereskedő család kezében.

¹ Eperjessy Géza: A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Bp. 1988. p. 57.

² Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp. 1988. p. 16.

³ Uo. p. 17.

⁴ Uo. p. 17.

⁵ Bright, Richard: Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém, 1970. pp: 27–28.

A tőkefelhalmozásra jellemző, hogy megjelent a banktőke is Sopronban: *Széchenyi István* támogatásával 1843-ban alakult meg a Soproni Takarékpénztár, melynek igazgatói *Flandorffer Ignác* és *Hofer Péter* nagykereskedők lettek. A Soproni Takarékpénztár választmányi (és igazgató-sági) tagjainak névsorát áttekintve, ötven év alatt, 1842 és 1892 között a következő megoszlást találjuk: kereskedő, nagykereskedő a választmányi tagok közül 38 fő, iparos 9 fő, s közülük heten voltak gyárosok. A 119 fős választmányban huszonnégy fő volt értelmiségi foglalkozású. Az értelmiségiek megoszlásuk szerint orvosok, ügyvédek, építészek, mérnökök és gyógyszerészek voltak.⁶ 1886-ban már kilenc bank működött a városban, igazgatói között a nagyipar és a nagykereskedelem fent említett képviselőivel.

Az osztrák főváros pénzügyi életének változásaira azonban Sopron az ország más városainál is élénkebben reagált, mert pénzügyi élete nagyon szoros kapcsolatban állt Béccsel. Így a 19. század utolsó harmadában bekövetkező pénzügyi válságok (tőzsdeválság, bankbukás) Sopronban közvetlenül éreztették hatásukat, jelentős hányadot vonva el a helyi ipar és nagykereskedelem tőkéjéből. Súlyos következményekkel járt az 1893. évi peronoszpóra járvány is, amely megingatta a *Flandorffer, Lenck, Russ*, borkereskedelemmel foglalkozó családok gazdasági pozícióját is. Az Építőbank bukásakor pedig 1901-ben a város vezető családjainak vagyona nagyrészt elveszett. Az iparos és kereskedő családokat általában két generáció képviselte a 19. század folyamán. Az első generáció volt a vagyon megalapozója, a jelentős tőke felhalmozója, majd a második generáció alatt a vagyongyarapodás üteme csökkent, a vagyon már több kézen oszlott meg, s annak csak kis részét használták fel ipari és kereskedelmi vállalkozásokra, nagyobb részét építkezésekre fordították. Így váltak a város legjelentősebb építetőivé a soproni nagykereskedők és iparosok a 19. század második felében.⁷

A 19. századi Sopron lakosságának műveltségére a kétnyelvűség volt jellemző. A lakosság többsége német anyanyelvű volt. Mégis: a reformkori haladó értelmiség, a soproni líceum tanárai, diákjai avagy a lelkesek éppúgy küzdöttek a magyar nyelv használatáért, mint az ország más városainak értelmisége. Német anyanyelvű volt az iparos- és kereskedőcsaládok többsége is. A kisiparosok a lakosságnak közel egyharmadát, a kiskereskedők pedig hat százalékát tették ki 1848-ban. Ugyanekkor szőlőtermeléssel a lakosságnak közel 20%-a foglalkozott, s ez az arány a század végéig alig változott. A 19. század második felében jelentkező gazdasági fellendülés következtében megváltozott az egyes társadalmi rétegek egymáshoz viszonyított aránya is. 1784-ben 45 főnemesi család lakott a városban, a 20. század elején azonban már csak háromnak volt soproni lakástulajdona (*Auersperg, Esterházy, Széchenyi*).⁸ A *Festetich*ek, *Erdődy*ek stb. elhagyták a várost. A két legnagyobb családnak, az Esterházyaknak és a Széchenyieknek mind gazdasági, mind kulturális szerepe igen jelentős volt a város, de különösen a megye életében. A köznemesség a 19. század folyamán hivatalnoki, katonai vagy értelmiségi pályát választott, és tevékeny szereplője volt a politikai és kulturális eseményeknek.

A városban élő fő- és köznemesség – műveltsége révén – Bécshez kapcsolódott. Gazdasági és személyi kapcsolataik is odakötötték őket. Életformájukban, ízlésükben is befolyásolta őket az osztrák főváros. Még az 1853-ban felszerelt soproni utcátáblák is bécsi mintára készültek. „...ha-

⁶ A választmányi tagok száma (50 év alatt): 119 fő. 38 fő kereskedő-nagykereskedő; 9 fő iparos, ebből 2 fő: *Müller Péter* és *Flandorffer Pál* lovagok; 7 fő gyáros: *Friedrich István* téglagyáros, *Henking Henrik* selyemgyáros, *Hillebrand Vince* szeszgyáros, *Jentsch Ferdinánd* bőrgyáros, *Nehrer Ferenc* csokoládégyáros, ifj. *Russ János* posztógyáros és borkereskedő, *Zettl József* szeszgyáros; 24 fő értelmiségi: *Bauer Ferenc* állatorvos, dr. *Cavallar Vilmos* orvos (katona főorvos), dr. *Emresz Károly* orvos, *Ertl N. János* városi főjegyző, *Fabriczius András* városbíró-helyettes, *Fürst Károly* ügyvéd, *Handler Nándor* építész, *Hasenauer Márton* mérnök, *Hauer Sámuel* ügyvéd, *Hild Sámuel* építész, *Ihász Rudolf* ügyvéd, dr. *Kánia József* ügyvéd, *Murmann Károly* gyógyszerész, *Nelky József* ügyvéd, *Pauer Ferenc* állatorvos, dr. *Pottyondy Ágoston* ügyvéd, dr. *Proszwimmer Sándor* ügyvéd, *Schneider Márton* építész, dr. *Schreiner Károly* ügyvéd, dr. *Schwarz Miklós* ügyvéd, *Seitz Vilmos* ügyvéd, *Seybold Károly* ügyvéd, *Szarka Károly* ügyvéd, *Vághy Mihály* ügyvéd. Az értelmiségiek megoszlása tehát: orvos 4 fő (2 állatorvos, 2 emberorvos), ügyvéd 15 fő, építész 3 fő, mérnök 1 fő, gyógyszerész 1 fő. Az összeállítást Berényi Pál: A Soproni Takarékpénztár ötven éves története 1842–1892 című tanulmánya (Sopron, 1892) alapján készítettem el, az általa közölt kimutatások adatait csoportosítva.

⁷ Winkler Gábor: id. mű pp: 17–18.

⁸ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941.

⁹ Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1853. No. 3.

sonló utcatáblákat Bécsen kívül még sehol sem alkalmaztak...” írta a soproni újság, az Oedenburger Intelligenz- und Anzeigeblatt.⁹ A vezető és beosztott tisztviselő réteg zömét a közép- és kisnemesi családok tették ki. Vagyoni helyzetük jó, társadalmi tekintélyük pedig jelentős volt. Többnyire saját házaikban, a Belvárosban laktak. A szabadfoglalkozásúak, az ügyvédek, tanárok és tanítók, az orvosok és gyógyszerészek szintén a város patrícius rétegéből kerültek ki. Anyagi lehetőségeik is a közszolgalatban állókéhoz hasonlítottak. Tudásukat, képzettségüket – egészen a 20. század fordulójáig – főleg Bécsben szerezték meg.¹⁰

Az a szűk társadalmi réteg, amely az 1830–40-es években már kivált az iparos és kereskedő polgárságból, gazdasági lehetőségeire alapozva, társadalmi téren a nemességhez közelített. Ők alkották a városi értelmiséggel együtt az 1843-ban megalakult „Soproni Kaszinó Egyesület” tagságát is. Legkiemelkedőbb példája e rétegnek a cukorfőző *Rupprecht János*. Rupprecht 1839-ben nemeséget kapott, majd 1847-ben megvette a *Nicky-család* sajtoskáli birtokát, ide helyezte át – a korábban Sopronban levő – cukorüzemét is, és ettől kezdődően mint megyei birtokos nemes vett részt a gazdasági és a közéletben. Volt, aki polgári nevét – a nemesi cím elnyerése után – az előkelőbb „nemesi” névvel cserélte fel: Wagnerből Vághy lett.

Ezeknek az iparos és kereskedő családoknak a tagjai azonban – a városi értelmiséggel együtt – közéleti tevékenységükkel is Sopron fejlődését szolgálták. A harangöntő *Seltenhofer* vezetésével létrehozták 1859-ben az ország első Torna és Tűzoltó Egyesületét, és amikor például egy müncheni cég megjelent ajánlatával, hogy a városi közvilágítást gázzal ellássa, *Flandorffer Ignác* bornagykereskedő – egyben a városi törvényhatósági bizottságnak is tagja – összefogva a város legvagyonosabb polgáraival, kizárólag soproni tőkéből létrehozta 1866 márciusában a Soproni Légszesz Világítási Részvénytársaságot. *Flandorffer Ignác* és *Braun Ferdinánd* vezetésével alakult meg 1865-ben a „Verschönerungs-Tischgesellschaft”, amely 1869-től Soproni Városi Szépítő Egyletként működött tovább (ma: Soproni Városszépítő Egyesület). A cukorgyáros *Braun Károly* kezdeményezte a város fásítását, amelyet az erdei sétautak és kilátóhelyek létesítése követett.¹¹

A város – az osztrák uralom ellenére is – pezsgő kulturális életet élt. Ez a kulturális élet elsősorban német nyelven folyt, s nemcsak azért, mert a lakosság többsége német anyanyelvű volt, hanem a germanizálási szándék miatt is. A soproni evangélikus líceum csak 1860 májusában kapta meg az engedélyt a magyar tanítási nyelv bevezetésére, a város vezető rétegét tömörítő Kaszinó Egyesület pedig 1860. november 20-án mondta ki a magyar nyelv használatát (a német megtartásával).¹² Működött már a Zeneegyesület, majd az 1859-ben létrejött Dalfüzér (Liederkranz) nevű dalárda megszervezte az ország első dalostalálkozóját husz énekkar közreműködésével, 1863. június 28–29-én. 1850-től kezdődően a város színházában magyar társulatok is vendégszerepeltek.¹³

A soproni nagypolgárok közül sokan mecénásként komoly szerepet játszottak a város életében. Minthogy jelentős számban evangélikusok voltak, az evangélikus levéltár anyagának gyűjtőkönyvei, alapítványi kimutatásai alapján – távolról sem teljességre törekedve – hozok néhány példát arra, hogy mily jelentős összegeket fordítottak oktatásra, segélyezésre stb. *Braun Ferdinánd*, 1872. augusztus 16-án kelt végrendelete szerint a népiskola javára a képezdei és líceumi ösztöndíjakra, a szegények és árvák javára, nyugdíjakra összesen 7000 forint alapítványi összeget hagyott.

Lenck Sámuel és neje, *Paulina*, 1884. november 22-i végrendeletük szerint az árvák javára összesen 6150 forint, a népiskola javára 1000 forint, a kisdédóvóra és nyugdíjakra összesen 1000 forint, tehát mindösszesen 8150 forint alapítványt tettek. *Hasenauer Márton* városi mérnök 1836. szeptember 10-én kelt végrendeletében a líceumi ösztöndíjakra 1000 guldent hagyott. *Rupprecht Karolina* 1863-ban az árvák javára 2000, az iparos özvegyek (Witwen des Gewerbestandes) javára pedig 1000 forintot hagyott. *Rupprecht József*, 1899-ben készült végrendelete alapján az orgona, a

¹⁰ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp. 1988. pp. 18–19.

¹¹ Mollay Károly: Sopron megye vázlatos története. In: Csatkai Endre–Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956. pp. 94–106.

¹² Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). In: A soproni líceum. Bp. 1986. p. 90.

¹³ Mollay Károly: id. mű p. 106.

kisdedővő, a diakonissza intézet, valamint az árvák és szegények javára összesen 2600 forintot hagyott értékpapírokban. *Rupprecht János*, 1863-ban és 1888-ban kelt alapító levelei szerint, valamint végrendeletei szerint (1867. január 17.) orgonákra, orgona javítására, tanszerekre és népiskolai ösztöndíjakra, líceumi ösztöndíjakra, lelkészek és tanítók nyugdíjalapjára összesen 13 500 forint összeget hagyott. A Soproni Takarékpénztár is tett alapítványt a szegények javára ötvenéves fennállása alkalmából, 1892. október 17-én, 3000 forintot.¹⁴

A város iparosainak és nagykereskedőinek többsége evangélikus volt. Adományaikkal is elsősorban az evangélikus egyház által működtetett, illetve fenntartott intézményeket (líceum, népiskola, diakonissza intézet, árvaház stb.) támogatták. Tárgyi adományaikkal is segítették az egyház működését. Az 1861. év folyamán például a következő iparosok nevét találjuk a tárgyat vagy pénzösszeget adományozók lajstromában: *Braun Kristóf, Braun Ferdinánd, Rupprecht János, Seltenhofer Frigyes, Lenck Samu és Lajos, Schilling Károly* stb.¹⁵ Ők, akik egyházi és társadalmi intézmények és városi társadalmi események (bálok, hering-estély, vasárnapi zenei matiné, kaszinóbeli irodalmi felolvasó estek, jótékonyági rendezvények stb.) állandó támogatói és résztvevői voltak, gondosan ügyeltek arra is, hogy legyenek olyan testületek, amelyek gazdasági érdekeik védelmét szolgálják. A Soproni Kereskedelmi Testület legrégibb jegyzőkönyve az 1760-as évekből maradt ránk. E jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a 19. század derekáig az üzletet nyitni szándékozóknak legalább négyezer forintnyi forgótőkét kellett kimutatniuk. Az erre vonatkozó igazolást 1850-től a Kereskedelmi és Iparkamara bírálta el.

A szabadságharc leverése után, 1850. augusztus 13-án összeült az Iparkamara alakuló ülése, s létrejött a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara. Ez idő tájt az országban öt kamara állítatott fel a 345/MD rendelet alapján, katonai kerületi beosztás szerint. A kamarák taglétszáma a következőképpen alakult: Pest 30 fő, Pozsony 15 fő, Sopron 15 fő, Kassa 15 fő, Debrecen 15 fő.

A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke *id. Johann von Rupprecht*, a soproni császári és királyi cukorfinomító tulajdonosa, alelnöke pedig *Hofer Péter* fűszerkereskedő és szállítmányozó.

A Iparkamara tanácsának tagjai:¹⁶ *Axenti György* bőrnagykereskedő, Nagykanizsa; *Balogh Kálmán* gyümölcs- és gyarmatáru kereskedő, Győr; *Cancider József* fűszerkereskedő, Győr; *Czeke József* bőr- és terménykereskedő, Győr; *Flandorffer Ignác* fűszerkereskedő, Sopron; *Hild Ferdinánd* építőmester, Sopron; *Lakich Ignác* vaskereskedő, Pécs; *Mayer György* posztógyáros, Pápa; *Motzelt Ignác* vaskereskedő, Kismarton; *Posch Gáspár* sörfőző, Sopron; *Ramazetter Vince* kartonnyomóüzem tulajdonos, Sümeg (akiről *Eötvös József* nagyon szépen ír az „Utazás a Balaton körül” című művében); *Schneider Lipót* posztógyáros, Sopron; *Wettendorfer Henrik* terménykereskedő, Nagykanizsa.

Póttagok voltak: Cavallar Antal dohánykereskedő, Sopron; *Spiess Vince* gyógyszerész, Sopron; *Wrhovszky Tóbiás* posztógyáros, Sopron; *Stagge Vilmos* kelmefestő, Sopron; *Schmidt Sámuel* szappanfőző, Sopron; *Jentsch András* könyvkötő, Sopron; *Bergmann Károly* asztalos, Sopron.

A soproni kereskedők és iparosok legjelentősebb személyiségei tehát, mind a gazdasági, mind a társadalmi életben, a művészeti és a társadalmi élet különböző eseményeinek, alkalmainak pártolásában egyaránt élen jártak. Szinte valamennyi testület vezetőségében, választmányi tagjainak sorában ugyanazokat a személyeket, családokat találjuk, mint ahogy azt a fenti iparosegyesületi névsor is mutatja. Ugyancsak ezeknek a családoknak a neveihez fűződik a századforduló városképének kialakulása, amely természetesen máig meghatározó. A különböző városrészek és a Várkerület arculata eme iparoscsaládokhoz szorosan kötődik, hiszen ők voltak a legfőbb építtetők a 19. század utolsó harmadában. A soproni termény- és fűszerkereskedő, valamint iparos nagypolgárság mint építtető azért kapott ilyen nagy szerepet a városépítészetben, mert – mint szóltunk róla – ők, más városok nagypolgárságától eltérően, a tőkéjüket nem elsősorban az iparba fektették, hanem ingatlanokba. E tevékenységükkel, valamint mecénatúrájukkal az iparosok és gyárosok Sopron kulturális életének formálójává váltak a múlt században és a századfordulón.

¹⁴ Testament Auszugs-Buch (1631–1858) SEL 323. 5711 a. III. 2131.

¹⁵ Journal über Freiwillige Beiträge (1861–1876), SEL 1001.

¹⁶ SVL APOe Fasc. X. 1226.